

HALIL INALDŽIK: PROBLEM POJAVE OSMANSKE DRŽAVE*

PREVOD S ENGLLESKOG: JOVAN ĐORĐEVIĆ
(Beograd)

Osnivanje Osmanskog Carstva je jedan od važnih problema moderne istoriografije. Istoričare još uvek zbunjuje kako se mala pogranična kneževina na seldžučko-vizantijskoj krajini razvila u jedno od najmoćnijih carstava novog doba. Kako se dogodilo da je ova država, u sebe ugrađujući dva imperijalna nasleđa, islamsko i vizantijsko, stvorila u Maloj Aziji i na Balkanu vekovno carstvo? Kao odgovor na suštinsko pitanje demografskog, kulturnog i institucionalnog porekla osmanske države, Herbert Adams Gibbons nudi teoriju verskog preobraćenja.¹ Ova teorija, mada široko prihvaćena u opštim istorijama, jedva da može da se suprotstavi kritikama filološki obrazovanih istoričara, stručnjaka u toj oblasti, kao što su M. Fuad Köprülü, Paul Wittek i Friedrich Giese.²

Podvrgavajući iscrpnoj analizi rane izvore za poreklo Osmanlija, ovi stručnjaci predlažu teoriju o tursko-seldžučkom poreklu osmanske države u pogledu stanovništva, kulture i državne tradicije. Ali i među ovim stručnjacima dolazi do neslaganja u pogledu bazične strukture ranog osmanskog društva. Za razliku od Köprülüja koji ukazuje da je ono bilo prevashodno plemenskog tipa, Wittek smatra da je ono vojno-pogranično društvo sa osobenom kulturom krajine. Wittek je, zapravo, verovao da je prevashodno tradicija islamske pogranične vojne organizacije dala društveno-političke temelje osmanske države, dok joj je islamska tradicija Svetog rata davala dinamizam za osvajanje i inovacije. Oba naučnika naglašavaju središnju ulogu

* Ovaj članak Halila Inaldžika objavljen je u »International Journal of Turkish Studies«, volume III, 1984.

1. *The Foundation of the Ottoman Empire*, (Oksford, 1916.)

2. Vidi Köprülü, *Les origines de l'empire ottoman*, (Paris, 1935.); Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, (London, 1938.); i Giese, »Das Problem der Entstehung des Osmanischen Reiches,« *Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete* 2 (1924): str. 246-71.

Turkmena, stočara-nomada u pograničnom društvu, ne pokušavajući da istraže strukturu i unutarnje promene u tom društvu u periodu formiranja države. Köprülüjev fundamentalni rad o socijalno-religijskim prilikama kod Turkmena u XIII i XIV veku u Anadoliji, mada ilustruje mnoga značajna pitanja, ne odgovara na pitanje kako se to društvo preobrazilo u državnu zajednicu, ili kako je pak Osman Gazi postao vojno-politički vođa i osnivač nove države i dinastije.

Rana osmanska tradicija nije iscrpno i kritički ispitana sa tog stanovišta. U ovom prvom članku pokušaću da istražim, prvo, osnovni uzrok društvenih promena na granici kao rezultat doseljavanja i pritiska stanovništva, i drugo, glavne činioce koji se doveli do stvaranja države u tom pograničnom društvu u smiraj XIII veka.

TURSKI EGZODUS NA ZAPAD KAO ODGOVOR NA NAJEZDU MONGOLA (1221–1300) I POJAVA OSMANA GAZIJA

Spektakularni prodor Turaka u zapadnu Anadoliju može se u krajnjoj instanci dovesti u vezu sa najezdom i vladavinom Mongola na Srednjem istoku u XIII veku. Značajne istorijske činjenice podržavaju gledište da je ova najezda uzrokovala egzodus, kako turkmenskih plemena, tako i sedelačkog stanovništva iz Transoksijanije, Irana i Azerbejdžana u Malu Aziju. Nakon proširenja mongolske kontrole na Malu Aziju (priznanje mongolskog size- renstva 1235; mongolska invazija centralne Anadolije pod Bajdžuom 1243; i najzad, uspostavljanje direktne mongolske uprave posle 1277) počeo je veliki pokret stanovništva ka zapadnim pograničnim delovima seldžučke države u Anadoliji, i trajao je tokom celog XIII vijeka.

Važne faze ovog pokreta su poznate. Tridesetih godina XIII veka Mongoli su prognali izvestan broj turkmenskih plemena iz Marage i Arana i sa muganskih ravnica u Azerbejdžanu, oblasti koja će postati omiljeno zimsko prebivalište mongolskih plemenskih snaga u Iranu.³ Uoporedo sa pritiskom Mongola, traganje za dobrom ispašom za stada u graničnim zonama i mogućnost pljačkaških pohoda u susedne hrišćanske zemlje, odvešće mnoga turkmenska plemena do planinskih masiva u udaljenim pograničnim (udž) oblastima. Pritisnuta turkmenskim zahtevima za j u r t o m (ograničena oblast

3. Veliki deo Turkmena je, međutim ostao u Azerbejdžanu, vidi Z. V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, drugo izdanje (Istanbul, 1970) str. 255. Za prve mongolske trupe koje će se stacionirati u Arenu i Muganu kaže se da su brojale 30 ili 40 hiljada, ne računajući porodicu ratnika; vidi B. Spuler, *Die Mongolen in Iran*, (Berlin, 1955.) str. 403–404; o doseljavanju 5000 do 6000 vojnika iz Harezma, prevashodno Turkmena, iz Irana vidi *İslâm Ansiklopedisi*, pod »Keyhüsrev II« (napisao O. Turan, str. 624–27 u tomu IV). Strahovita pobuna Turkmena u oblasti Malasija–Amasija 1240. godine bila je direktna posledica ovog doseljavanja; vidi C. Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, (London, 1968.), str. 136–37; O. Turan, *Selcuklar tarihi* (Ankara, 1965.), str. 211; i F. Sümer, »Anadolu'da Moğollar«, u *Selcuklu Araştırmaları Dergisi*, tom I (Ankara, 1969.), str. 8–9.

sa zimskim i letnjim prebivalištem) i suočena sa njihovim pustošenjima u poljoprivrednim regionima, seldžučka centralna vlast je pohitala da ih odagna ka pograničnim oblastima, gde su ovi obrazovali široki turkmenski pojas u severnim, južnim i zapadnim planinskim masivima Male Azije. No, 1240. godine strahovita pobuna Turkmena do temelja je uzdrmala seldžučku državu.⁴

Godine 1256. mongolski vojskovođa Bajdžu zatražio je od seldžučkog sultana Izedina Kejkavusa II da mu dodeli zimska i letnja prebivališta u Anadoliji kako bi se njegova ratnička plemena tu naselila. Ovo se odvijalo nakon što je Hulagu-han naredio evakuaciju Arana iz muganskih ravnica kako bi se oslobodio put za mongolsku imperijalnu vojsku. Sultan je ovaj Bajdžuov zahtev odbio. Bitka koja je usledila okončana je porazom seldžučke vojske i njenim povlačenjem sa najboljih ispaša u oblasti Tokat-Amasija, uključujući i bujnu ravnicu Kazove. Ovaj događaj doneo je novi talas turkmenskih doseljenika u zapadne pogranične oblasti. Kejkavus je na kraju pobegao u Vizantiju (1261), ali su Turkmeni nastavili da njemu i njegovim sinovima pružaju podršku protiv Mongola. Narednih trideset godina predstavljaju period borbi u Anadoliji – borbi koje su dovele do još većih doseljavanja. Brojke koje nudi arapski geograf Ibn Said (umro 1274. ili 1286.) daju bar opštu predstavu o relativnoj rasprostranjenosti Turkmena na tim granicama: 200 000 šatora u Tonguzluu (ili Ladik, stara Laodicea), 100 000 u Kastamoniji (Paphlagonia), i 30 000 u Kutahiji (Cotyaeum).⁵

Sledeći period velikog pokreta stanovništva u Maloj Aziji počinje 1277. kada domaća seldžučka aristokratija i njihovi turkmenski pobornici sklapaju savez sa egipatskim Mamelucima i kreću u Sveti rat protiv »bezbožničke« mongolske vladavine. Sada će agresivni duh džihad, koji je vaskrsnuo egipatski sultan Bajbars, pobjednik nad Mongolima, izazvati i u Anadoliji jako oduševljenje za borbu protiv Mongola, naročito među Turkmenima na granici.⁶ Pod jakim pritiskom mongolskih snaga, najpokretljiviji i najratoborniji elementi pograničnih Turkmena su se pokrenuli dalje na zapad i jug, a

4. Vidi najnovije analize ovog događaja u *gesta et vitae* heroja ove pobune, Ahmet Yaşar Ocak-ovom delu *Babailer Isyani*, (Istanbul, 1980.); Aşik Paşazadeova kompilacija ranih osmanskih tradicija u *Osmanlı Tarihleri*, izdao N. Atsız (Istanbul, 1949.) (takode preveo R. Kreutel u *Vom Hirtenzelt zur Hohen Pforte* /Grac i Beč, 1959./ poglavlja I i II), podrobno obrađuje lutanja plemena Osmanovog i prihvatanje jurta i odslikava aktualno iskustvo takvih grupa nomada stočara. O ovakvoj politici seldžučke države prema nomadskim grupama vidi F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı – Destanları* (Ankara, 1967.) str. 155–97.

5. Vidi P. Wittek, *Das Fürstentum Mentesche* (Istanbul, 1934.) str. 2; Barbara Flemming, *Landshaftsgeschichte von Pamphylien, Pisidien und Lykien im Spätmittelalter* (Vizbaden, 1964.) str. 3; i S. Vryónis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century* (Berkeley, 1971.), str. 191–94, 260–87, 444–97. Od najranijih vremena zapadna Anadolija je bila oblast naseljena velikim grupama Turkmena; oko 1189. bilo je po Salimbeneu 120 000 šatora u toj oblasti (kako citira Vryónis, *Decline*, str. 191.).

6. O jačanju duha džihad u vreme Bajbarsa vidi E. Sivan, *L' Islam et la Croisade, Idéologie et Propagande dans les Reactions Musulmanes aux Croisades* (Pariz, 1968), str. 485.
(»La prééminence accordée à gihad anti mongol à cette époque«).

svoju energiju za Sveti rat na pljačkaške pohode (G a z a) u nedovoljno zaštićene vizantijske teritorije u zapadnoj Anadoliji, Maloj Jermeniji (Armenia Minor) i Kilikiji. U nameri da uspostave svoju direktnu vlast nad seldžučkom Anadolijom, Mongoli upućuju sveže snage, zapravo cela plemena da se tamo nasele nakon 1277. i to opet prevashodno u regionu Amasija-Tokat.⁷ Krajem XIII veka ove snage će doseći 5 t u m e n a (50 000 ljudi) i nekoliko m i n g a (1 ming je 1000 ljudi).⁸

Građanski rat u Ilhanidskom Carstvu (1291–1295) i niz pobuna izvesnih mongolskih vojnih namesnika u Anadoliji (Tugačar i Baltu 1297; Sulemiš 1298–99), te njihova suzbijanja doveli su do novih doseljavanja Turkmena, a ovaj put, i nekih mongolskih plemena, stvarajući tako dodatni pritisak na granici.⁹ Savremeni istoričar Pahimer (Pachymeres) zabeležio je ekspanziju turkmenskih plemena u oblasti donjeg toka reke Sangarios (Sakarya) tokom ovog razdoblja kao i njihove bespoštedne napade na vizantijsku provinciju Mesotinion (poluostrvo Nikomedia). On sve ovo dovodi u vezu sa nemirima koji su zadesili pograničnu oblast Paphlagonije, između reke Sangariosa i grada Kastamonije, a ovakav tok događaja će dovesti do mongolskog mešanja.¹⁰ Osman Gazi, osnivač osmanske države, pominje se prvi put u vizantijskim izvorima početkom XIV veka kao vođa ovih snažnih turkmenskih napada na vizantijsku teritoriju na najisturenijem delu granice.

Opadanje mongolske moći u Iranu pod Abu Saidom (1317–1335) nije dovelo do stišavanja sporadičnih borbi u Maloj Aziji, s obzrom da je mongolski namesnik Timurtaš (1318–1327), zapovednik jakih snaga u centralnoj Anadoliji, sada pokušao da izbori stvarnu samostalnost jačanjem svog nadzora u pograničnim zonama.¹¹ Treba dodati da je Timurtaš usvojio i islamsku

7. O pobunama u centralnoj Anadoliji, osvajanju Konje od strane Turkmena 1277. i Gaikhatuovoj odmazdi vidi B. Spuler, *Die Mongolen*, str. 84–91; C. Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, str. 284–300; F. Sümer, »Anadolu'da Moğollar« str. 33–63, Glavni izvor za ovaj period *Musamarat al-Akhbar* izdao je Osman Turan (Ankara, 1944).

8. Godine 1320. je mongolski vladar, Timurtaš, imao pod komandom »devet tumena Mongola i Turkmena«; vidi *Al-Umari's Bericht über Anatolien* izdavač F. Taeschner (Lajpcig, 1929) str. 32. Kasnije će ovi Mongoli zajedno sa plemenima Turkmena iz oblasti Amasija–Sivas, igrati istaknutu ulogu u usponu država koje su sukcesivno osnivali Eretna i Kadi Burhanedin (1330–1397), koji su kao naslednici Ilhanida, pretendovali na vodeću poziciju u Maloj Aziji. O Eretni vidi Z. V. Togan *Umumi Türk Tarihine Giriş*, drugo izdanje (Istanbul, 1970); a o Burhanedinu, Y. Yücel, *Kadi Burhaneddin Ahmed ve Devleti* (Ankara, 1970). Kada je Timur silom poveo ova mongolska plemena nazad u Turkestan njihov broj je procenjen na 30 ili 40 hiljada. O mongolskim plemenima koja su ostala u ovoj oblasti vidi Sümer, *Oğuzlar*, str. 132–47.

9. Rana osmanska tradicija pominje Čavdar-Tatare kao napadače Osmanlija iz pozadine u oblasti Eskişehir; ovi su se očito naselili južnije na teritoriji dinastije Germijana. O Čaydar-Tatarima vidi Sümer, *Oğuzlar*, str. 118 i Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, str. 242, 488; o mongolskom naseljavanju uopšte vidi Sümer, *Oğuzlar* str. 44, 115–47.

10. *Cambridge History of Islam*, tom I, redakcija P. M. Holt, A. K. S. Lambton i B. Lewis (Kembriđ, 1970) str. 266–67; i Elizabeth Zachariadou »Pachymeres on the Amouroi« *Byzantine and Modern Greek Studies* 3 (1977): str. 57–71.

11. Znamo, na primer, da je on mongolska plemena stacionirao u oblasti Konje, Nigdea i Aksaraja, tako vršeći pritisak na Turkmene iz Karamana; vidi Sümer, *Oğuzlar*, str. 91–92; o Timurtašu vidi *Al-Umari's Bericht*, str. 51–52.

ideologiju Svetog rata pa se čak približio Mamelucima trudeći se da zaseni turkmenske gazijske vođe koji su svojim poduhvatima protiv Vizantije stekli veliki ugled u Maloj Aziji. Timurtaš je bio posebno oštar u ophođenju sa begovima koji su do tog vremena osnovali vitalne kneževine u oblasti nekadašnje seldžučke granice. Što se pak tiče upravo osnovanih gazijskih kneževina u zapadnoj Anadoliji, one su ugavnom ostale izvan Timurtašovog domašaja i sada su više nego ikada kasnije usmeravale svoje poduhvate ka vizantijskim priobalnim zemljama. Razdoblje od 1291. do 1330. je odista bilo jedno od ključnih za turski prodor u egejski svet.

Oko 1330. dva al-Umarijeva izvora procenjuju da je šesnaest do tada onovanih turkmenskih kneževina moglo da mobilise preko pola miliona konjanika – brojka koju daje Đenovljanin Balaban – ili preko 250 000 – prema Hajdar al-Urjanu.¹² Uz to se pominje i nedefinisan broj pešadije. Očigledno je da su brojke veoma preuveličane. Međutim, ako se prisjetimo da su većinu ovih snaga učinili pripadnici turkmenskih plemena, onda broj dat za svaku pojedinu kneževinu može da se interpretira kao relativan broj ratnika jednog plemena potčinjenih jednom gospodaru ili vladaocu. Vredno je spomenuti da su najveće brojke u ovim izvještajima date za Menteše-oglua (100 000 u Kariji), Ajdin-oglua (70 000 u Joniji), Karasi-oglua (preko 40 000 u Miziji); Osman-oglua (40 000 u Bitiniji) i Saruhan-oglua (18 000 u Lidiji), a svi su oni delovali u oblasti zapadne Anadolije koja je oteta od Vizantinaca između 1260. i 1330.

Da rezimiramo, nova Turska, velikog demografskog potencijala i naglašenije ideologije Svetog rata, nastajala je u staroj pograničnoj seldžučkoj oblasti istočno od linije koja se proteže od ušća rijeke Dalaman (Indos) do ušća Sangariosa (Sakarya). Gotovo je neizbežan bio nasrtaj ove eksplozivne pogranične zajednice na šusedne vizantijske teritorije u zapadnoj Anadoliji i na Balkan. Prodor je izvršen u sledećim etapama: 1) počeo je sezonskim seobama turkmenskih nomadskih grupa u vizantijske priobalne nizije; 2) pojačan je organizovanjem malih pljačkaških grupa, prevashodno plemenskog porekla, pod vodstvom gazija, bilo za pljačkaške pohode ili radi plaćeničke službe; 3) nastavio se pojavom uspešnih vođa sposobnih da pod svoju zaštitu stave mesne poglavare i potom osnuju begluka (kneževine) u osvojenim zemljama, po ugledu na one osnovane u staroj pograničnoj seldžučkoj oblasti; i na kraju 4) prvobitno neusmereni udari ratničkih grupa, uz učešće ovih gazijskih begluka, sa njihovim određenim političkim i ekonomskim ciljevima u regionalnoj borbi za prevlast u oblasti Egejskog mora i na Balkanu, usredsređuju se na nove ciljeve.

STVARANJE GAZIJSKIH PLAĆENIČKIH DRUŽINA

Pre perioda naseljavanja velikih razmera, kao rezultat ekonomskog pritiska u prethodnom nomadskom društvu na granici, uz porast stočnog fonda javiće se i dopunske privredne delatnosti. Trgovina drvnom građom i izrada

12. *Al-Umari's Bericht*, str. 34–46.

tepiha postale su specijalnost među nomadima u južnim i zapadnim delovima oblasti, budući da se i tržište ovih artikala u Egiptu proširilo. Ustvari, tepisi, drvena građa i drugi proizvodi šumske ekonomije poput turskih šiški će kasnije činiti glavne stavke izvoza lukâ Anatalije (Satalia), Alaije (Candelore), Finike, Balata (Palatia) i Ajasoluka (Altoluogo) pod vlašću turkmenskih kneževina.¹³

Trgovina robljem, pri stalnom porastu potražnje na velikim trgovinama u Maloj Aziji, Iranu i arapskim zemljama, i uz opći porast cena roblja tokom ovog perioda, imala je izgleda dalekosežne posledice po pogranično društvo. Porobljavanje suseda »nevernika« postaje najunosniji posao a istovremeno i »bogougodno delo«. Tako turske hronike u periodu od XIII do XVI veka i gesta et vite književnost, kao i hrišćanski izvori, jako naglašavaju porobljivačku delatnost gazija.¹⁴ Izgleda da su stalni napadi radi odvođenja roblja i mogućnost nalaženja plaćeničke službe uzrokovali specijalizaciju i diferencijaciju u turkmenskom pograničnom društvu.

Iako ne može biti uzeta kao pouzdano istorijsko svedočanstvo, osmanska tradicija o poreklu i usponu Osmana Gazija je osobito značajna jer nam pomaže da shvatimo kako je u klanu stočara nomada mogao da se pojavi gazija i stvori potčinjene grupe konjanika i saboraca (nokeri ili joldaši) stalno zauzete pljačkom na teritorijima »nevernika«.¹⁵ Ugled i dominantan položaj ratničkog vođe u klanu su dalje rasli »dolaskom pod njegovu zastavu« gariba (lualice različitog porekla otrgnute iz svoje sredine), čiji broj je stalno rastao. Vođa ih je uvek srdačno dočekivao i oni su postajali »njegov narod«, njegovi štićenici, lično mu privrženi i po njegovu imenu nazivani: Ajdinli, Saruhanlu, Osmanli ili Mihallu. Ovaj proces za sobom povlači slabljenje rođaćkih veza u okviru plemena, uz izuzetak onih u porodici vođe koja je zadržala i učvršćivala svoje povlastice u okviru specifičnog obrasca srodstva po muškoj liniji.¹⁶ Ideologija Svetog rata, a u istoj mjeri i uspeh aktualnih pljačkaških pohoda, jačala je veze unutar družine te će tako stvoriti kohe-

13. Vidi W. Heyd, *Histoire du Commerce du Levant au Moyen-Age*, tom I, izdavač F. Raynaud (Lajpcig, 1936), str. 534–54; Elizabeth A. Zachariadou, »Sept Traités Inédits entre Venise et les Emirats d'Aydin et de Menteşe, 1331–1407,« *Studi Preottomani e Ottomani, Atti del Convegno di Napoli* (Napulj, 1976) str. 229–40; i C. Foss, *Ephesus After Antiquity* (Kembriđ, 1979), str. 141–67.

14. Vidi Halil Inaldžik, »Servile Labour in the Ottoman Empire,« u *The Mutual Effects of the Islamic and Judeo-Christian Worlds* (Njujork, 1978). Čak i u dvorskoj istoriji Tursun bega (oko 1490) (*The History of Mehmed the Conqueror*, objavili H. Inaldžik i R. Murphey /Mineapolis i Čikago, 1978/), uspeh kampanje je meren ne samo po postignutim političkim rezultatima već i po broju zadobijenog roblja.

15. Vidi *Osmanlı Tarihleri*, str. 97, 107 (»uz Osmana Gazija postadoše vrlo nokeri«); o instituciji nokera vidi također H. Inaldžik, »The Khan and the Tribal Aristocracy,« *Harvard Ukrainian Studies* 3/4 (1979–80): 447–58.

16. Deoba pokorenih zemalja među članovima begove porodice, sa najstarijim sinom koji uzima udž zonu za samostalno delovanje, vršena je po običajnom pravu Turaka i Mongola; vidi L. Krader, *Social Organization of the Mongol-Turkic Pastoral Nomads* (Hag, 1963) str. 250–52. O autohtonim turkmenskim institucijama vidi W. Irons, »Nomadism as a Political Adaptation: The Case of the Yomut Turkmen,« *American Ethnologist* 1 (1974).

rentnu društvenu grupu okupljenju oko vođe. Shodno tome, derviši koji ovaploćuju ideologiju g a z e i autoritetu vođe daju duhovnu podršku islamu, stalno su prisutni u pograničnom društvu.¹⁷ U suštini, model promene je vrlo star i datira čak od Turaka centralne Azije.¹⁸ Ono što se dogodilo u drugoj polovini XIII veka jeste dotad neviđeno širenje ovog procesa, očigledno kao rezultat pritiska stanovništva, uz gubljenje kontrole centralne vlasti nad ovim Turkmenima i slom vizantijske odbrane u zapadnoj Anadoliji. Sada su se turkmenske ratničke družine zapošljavale kao čete plaćenika u službi hrišćanskih vlastodržaca širom Balkana ili su pak preduzimale pljačkaške pohode.

Napredak u uzgoju konja u zonama udža može se razmatrati istovremeno i kao uzrok i kao posljedica ove promene.¹⁹ Teritorije na kojima su Turkmeni imali svoj jurt bile su pogodne za uzgoj konja i u Anadoliji je konjogojstvo znatno napredovalo u ovom periodu. Cene konja su bile sasvim niske i kako su se na glas iznosili konji Turkmena koji su živeli u Anadoliji jako je porasla njihova potražnja u susjednim zemljama.²⁰ Do sredine XVI veka, jahačka veština, uporedo sa specifičnom tursko-mongolskom taktikom, stvorila osnovu vojne nadmoći turkmenskih i osmanskih trupa u sukobu sa zapadnim armijama.²¹ I dalje će postojati pešadija koja svoje redove popunjava vojnicima odabranim iz muslimanske raje (podanici koji plaćaju porez) kako u ranim turkmenskim kneževinama tako i u ranoj osmanskoj državi; dok je pak konjica (spahije) bila osnova vojne elite a konjanici su bili punopravni članovi

-
17. O ulozi derviša bitne su Köprülüjeve studije. Za bibliografiju vidi *Fuad Köprülü Armağanı* (Ankara, 1953); ali posebno treba pomenuti »Anadolu'da İslamiyet« *Edebiyat Fakültesi Mecmuası* 4–6 (H. 1338–1340) i »Abdal« *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*, tom I (Istanbul, 1953) str. 23–56.
 18. O gazi i o plaćeničkim družinama u centralnoj Aziji vidi V. Barthold, *Turkestan Down to the Mongol Invasion*, drugo izdanje (London, 1968), str. 209–254. Od XI veka nadalje, kada je Anadolija postala jedan od najvažnijih frontova protiv hrišćansog sveta, ona je privukla mnoga ratoborna turska plemena mogućnošću sticanja plena i plaćeničke službe; vidi Vryonis, *Decline* poglavlja II i III. Čak i u seldžučkom zaleđu neki plaćenički vođi su se istakli već pedesetih godina XIII veka. 1256. se izvesni Šihna borio u svojstvu vođe turkmenskih plaćeničkih grupa u seldžučkoj armiji; vidi Flemming, *Landschaftsgeschichte*, str. 39.
 19. Vidi D. Sinor, »Horse and Pasture in Inner Asian History« *Oriens Extremus* 19 (1972) str. 171–84. Jahaču su bila potrebna dva konja, kako je to Mihailović primetio u »Uspomenama jednog janičara« (engleski prevod *Memoirs of a Janissary* izdali B. Stolz i S. Soucek 1975) str. 177, 234. Kako je pljačka postala osnovna delatnost na udžu rastao je broj konjice u turkmenskim snagama. Ibn Bibi nam saopštava kako su Turkmeni u Karamanu, koji su se za ranijih vremena borili kao pešaci, sada postali konjanici; vidi Flemming, *Landschaftsgeschichte* str. 38.
 20. Vidi *Al-Umari's Bericht*, str. 23, 35, 42; o izvozu konja iz Anadolije vidi Zachariadou, »Sept Traités Inédits« str. 231; takođe vidi F. Thiriet, *Régestes des Délibérations du Sénat de Venise*, tom I (Pariz, 1958) str. 107. Cene konja su u Siriji rasle kada je opadao izvoz konja iz Anadolije: vidi Ibn Tagribirdi *Nudžum al Zahira* izdao W. Popper, tom VII (Berkli, 1929) str. 201.
 21. Vidi, na primer, opis bitke kod Nikopolja u A. S. Atiyevom delu *The Crusade in the Latter Middle Ages* (London, 1938) str. 446–55; kao i K. U. Köhalmi, »Der Pfeil bei den innerasiatischen Reiternomaden und ihren nachbarn« *Acta Orientalia* (Madarska akademija nauka) VI (1956) str. 109–161.

vladajuće klase; jahanje je smatrano privilegijom i običnoj raji je u ovim društvima bilo uskraćeno.

U ovoj ranoj fazi mora biti naglašena uloga plemenskih ratničkih družina kao plaćeničkih četa za koje se povremeno koristi turski termin b ö l' u k (buljak). U to vreme turski plaćenici su, uopšte uzev, delovali u istočnom Sredozemlju upravo kao što su u zapadnom Sredozemlju to činili Almogavari. Oko 1300. u celom Sredozemlju dolazi do opadanja feudalne konjice kao posednika lena. I u Italiji i na Balkanu su vlastodršci iz iskustva znali da im je daleko najprihvatljivije rešenje unajmljivanje plaćeničkih četa.²² Na Balkanu su se čak vlastodršci nadmetali da privuku turkmenske plaćeničke čete koje su pak sa svoje strane često bile zadovoljne i samim plenom, pogotovo u obliku roblja. Ove čete su smatrane vojnički najefikasnijim, ne samo zbog nadmoći svoga oružja, čuvenog turskog luka, već i zbog svoje jedinstvene organizacije i dokazanog profesionalizma koji rezultira iz dugog iskustva u zajedničkom vojevanju.²³ Izgleda da je vizantijska uprava za Andronika II opravdano pokušavala da povrati (putem vanrednih nameta na lena) državne prihode akumulirane u rukama provincijske vlastele koja se pokazala kao vojno neefikasna. Verovalo se da je ovim sredstvima vlast obezbijedila fondove dovoljne da unajmi plaćeničke čete Alana Kipčaka, Turaka i Katalana-Almogavara.²⁴

Kao alternativa gazijskim upadima, mogućnost službovanja u prekomorskim zemljama, uz izglede za bogat plen, sigurno je hrabrila stvaranje sve većeg broja plaćeničkih buljuka među pograničnim Turkmenima. Jenom nastala kao takva, družina je morala da takvom i ostane. Strahotna iskustva u prekomorskim hrišćanskim zemljama, koja su ponekad završavala jezivim masakrima, naučila su ih prednostima okupljanja u veće grupe, u nekakvu vrstu konfederacije, pod komandom sposobnog vođe. Ova evolucija vodi pojavi begova, osnivača pograničnih kneževina. Iscrpan izveštaj o Umur Gazijevim poduhvatima daje jasnu sliku tog procesa. Saradnju turskih buljuka sa četama Katalonaca (Katalana) u Grčkoj i Trakiji između 1305. i 1311. treba posmatrati kao rezultat tog procesa.²⁵ No što su grupe veće, teže je doći do odgovarajućih potrepština samo putem pljačke na ograničenom prostoru.²⁶

22. U Italiji su plaćenici prvobitno pojedinačno regrutovani, da bi se čete plaćenika kao takve javile tek u kasnom XIII veku; vidi M. Mallett, *Mercenaries and their Masters* (Totowa, N. J. 1974) str. 18.

23. Obzirom na njihovu specifičnu organizaciju mogu se čak smatrati prototipom stajaće vojske koja se dovodi u vezu sa Visokom portom i Mamelucima u Egiptu, dvema vojničkim muslimanskim državama koje su se pojavile kao odgovor na mongolsku i krstašku pretnju. Treba spomenuti da je u Francuskoj prva stajaća vojska formirana od reorganizovanih četa plaćenika.

24. Angeliki E. Laiou, *Constantinople and the Latins* (Kembridž, 1972) str. 89–93, 117–20, 187–88.

25. K. M. Setton, *Catalan Domination of Athens, 1311–1388* (Kembridž, Masačusec, 1948) poglavlje I; D. Jacoby, »Catalans, Turcs at Vénitiens en Romanie (1305–1332)«, *Studi Medievali* ser. 3, 15 (1947) str. 217–61; o Umurovoj vojnoj organizaciji vidi H. Inaldžik »The Rise of the Turcoman Maritime Principalities in Anatolia, Byzantium and the Crusades« (biće objavljeno).

26. U fazi koja je prethodila njihovom regrutovanju u vojske begova, turkmenske družine su obično vodile svoje porodice na daleke pljačkaške pohode.

Za vlade koje su ih zapošljavale tokom prve polovine XIV veka plaćenici su bili nezamenjivi. No, njihova stalno prisutna sklonost pljački, spremnost da se pređe na drugu stranu kada se ponude bolji uslovi – a sve su to prirodne odlike institucije plaćenštva – čine nestabilnost osnovnom odlikom međunarodne politike na Balkanu tokom ovog perioda. Paralelnu situaciju imamo i u Italiji tokom istog perioda velikog korištenja plaćenika, od 1320. do 1380. Pokušaji da se feudalne snage ili milicija (u smislu opšte odbrane) upotrebe protiv plaćenika bez razlike se završavaju kukavnim porazom. Na primjer, 5000 turskih plaćenika koje je unajmio Mihailo Paleolog da se bore protiv Franaka u Moreji prvo su mu obezbedili uspeh; no kada su 1264. promenili stranu, Franci su prevladali.²⁷ Uporedo sa drugim piratima i Turci su regrutovani u vizantijsku mornaricu.²⁸

U kritičnim godinama turskog napredovanja u zapadnoj Anadoliji vizantijska vlast je požurila da prvo uposli alanske plaćenike, njih 7000, koji su tražili službu nakon pogubljenja Nogaja 1299.;²⁹ a slavna četa Katalonaca («Katalonska kompanija») unajmljena je 1304. Iako su se angažovali u borbama na strani krsta ili polumjeseca, katalonski i turski plaćenici su se međusobno lako sporazumevali u pogledu ostvarenja zajedničkih interesa. Ne jednom je vizantijska uprava (a kasnije Kantakuzin), oslabljena i finansijski sputana decentralizacijom, pokušala da plaćenike koje upošljava zadovolji upućujući ih na pljačku u susjedne neprijateljske zemlje: ne samo Bugarsku i Srbiju, nego i one grčke zemlje za koje se smatralo da su pobunjeničke. Kantakuzin je smatrao da je, i za samu vizantijsku državu, privilegija i srećna okolnost da osigura stalnu podršku turskih snaga iz Anadolije – sve dok ove ostanu nezainteresirane za osvajanje i naseljavanje Balkana.³⁰

U ovakvim okolnostima, turske grupe koje su djelovale kao pljačkaški odredi gazija ili kao čete plaćenika okupile su se pod komandom moćnih vođa poput Umura Gazija iz dinastije Ajdin i Orhana i sina mu Sulejman-paše iz kuće Osmanovića; i samo preko ovih vođa mogli su se Vizantinci nadati da zadobiju odgovarajuću pomoć plaćenika iz Anadolije. Tako su stvarni korisnici »svoje službe kao odanih prijatelja Vizantinaca« (da upotrebimo riječi vizantijskih izvora) bili ovi turski begovi. Savezom sa Vizantincima ovi

27. D. Zakythines, *Le Despotat Grec de Morée* (Pariz, 1932) str. 39–40; vidi takođe G. Ostrogorski, *Istorija Vizantije* (engleski prevod Joan Hussey, Oksford, 1956) str. 403.

28. H. Ahrweiler, *Byzance et La Mer* (Pariz, 1966) str. 231.

29. Druge nomadske grupe pod Nogajevom zaštitom, poglavito Kipčaci (Kumani), potisnute od strane Mongola Tokta-hana, napale su oblasti donjeg toka Dunava. Ove relativno male ali vojnički nadmoćne grupe igrale su odlučujuću ulogu u razvoju političkih događaja na Balkanu u XIV veku. Uspon Šišmanovaca u Bugarskoj i formiranje kneževine u Moldaviji i Dobrudži su u tijesnoj vezi sa širenjem Kumana u toj oblasti. Kumani su od strane lokalnih vlasti često upošljavani kao vojni plaćenici. O Kumanima u Anadoliji vidi Wittek, *Mentesche*, str. 13; o njihovoj ulozi u formiranju rumunskih država vidi L. Rásonyi, »Contributions à l'histoire des premières Cristialisations d'état des Roumaines«, »*Archivium Europae Centro-Orientalis*, tom I (Budimpešta, 1935) str. 221–53).

30. Jovan Kantakuzin je istakao da je čista vojna nužnost da ih uposli kao što su to činili mnogi vizantijski carevi i vojskovođe pre njega; vidi *Historiarum Libri*, IV, tom III (Bon, 1832) str. 36.

turkmenski begovi su mogli da obezbede službu i plen za stalno rastući broj gazija koji se okupljaju pod njihovim zastavama da bi sve češće upadali na Balkan. Umur nije bio zainteresovan za osvajanje ili pak naseljavanje u prekomorskim zemljama. Sulejman-paša je, međutim, smatrao da su okolnosti povoljne za ovakvu politiku i 1352. je, osvojivši Cimpe, mostobran na evropskoj obali Dardanela, obnarodovao odluku o promeni pravca napredovanja koja će obeležiti epohu.

PROBLEM POJAVE OSMANSKE DRŽAVE

R e z i m e

Baveći se problemom pojave osmanske države, Halil Inaldžik ukazuje na nedostatke teorija koje predlažu Gibbons, Köprülü, Wittek i Giese. Gibbonsova teorija verskog preobraćenja nije izdržala kritiku Köprülüja, Witteka i Giesea. Ova trojica predlažu teoriju o tursko-seldžučkom poreklu osmanske države, ali se razilaze u pogledu bazične strukture ranog osmanskog društva. I Köprülü i Wittek naglašavaju važnu ulogu Turkmena, stočara nomada u pograničnom društvu, ali ne daju odgovor na pitanje kako se ovo društvo preobrazilo u državnu zajednicu, te kako je Osman Gazi postao vojno-politički vođa i osnivač nove države i dinastije.

Halil Inaldžik istražuje osnovni uzrok društvene promene na granici i glavne činioce koji su doveli do stvaranja države u tom pograničnom društvu. Razmatrajući pokrete Turkmena na zapad, Inaldžik zaključuje da su njihovi glavni uzroci: 1) pritisak Mongola, 2) potraga za boljom ispašom i 3) mogućnost pljačkaških pohoda u susjednim hrišćanskim zemljama. Tako će turkmenska plemena doći u planinske masive u pograničnim (*udž*) oblastima. Nova doseljavanja Turkmena uzrokovana su građanskim ratom u Ilhanidskom carstvu i pobunama nekih vojnih namesnika u Anadoliji. Za prodor Turkmena u egejski svet jedno od ključnih razdoblja je između 1291. i 1330. Tako je u staroj seldžučkoj pograničnoj oblasti nastajala nova turska država velikog demografskog potencijala i naglašenije ideologije Svetog rata.

Tokom spomenutih pokreta turkmenskih plemena stvarane su gazijske družine. Ova pojava je veoma značajna jer se tako obrazuju koherentne društvene grupe okupljene oko sposobnog vođe. Vođa srdačno prima *garibe*, koji postaju »njegov narod« i nazivaju se po njegovom imenu. Ovaj proces za sobom povlači slabljenje plemenskih rođaćkih veza, izuzev onih po muškoj liniji u porodici vođe. Najznačajniji gazijski vođa bio je Osman Gazi. Gazijske družine se kasnije zapošljavaju kao plaćenici. One deluju u istočnom Sredozemlju, a na Balkanu se vlastodršci čak nadmeću pokušavajući da ih privuku. Stvaranje sve većeg broja plaćeničkih buljuka vodi pojavi begova, koji postaju veoma značajni jer čak i Vizantija preko njih upošljava plaćenike. Prvi prodor ovih gazijskih buljuka u Evropu odigrao se 1352. kada je Sulejman-paša zauzeo Cimpe, što će otvoriti vrata turskom širenju u Evropu.

THE QUESTION OF THE EMERGENCE OF THE OTTOMAN STATE

S u m m a r y

Dealing with the question of the emergence of the Ottoman state, Halil Inalcik points out the flaws in the theories by Gibbons, Köprülü, Wittek, and Giese. Gibbons's theory of religious conversion did not stand up to the criticisms of Köprülü, Wittek, and Giese. These three scholars proposed the theory of a Turkish-Seljukid origin of the Ottoman state for population, culture, and state traditions. But among them controversy arose over the issue of the basic structure of the early Ottoman society. Both Köprülü and Wittek stressed the central role of the Turcomans (Türkmens), pastoral nomads in the frontier society, without answering the question of how this society was transformed into the polity, or how Osman Ghazi became a military-political leader and the founder of a new state and dynasty.

Halil Inalcik investigates the fundamental cause of the social change on the frontier and the primary factors leading to the state formation in this frontier society. Considering the movements of the Turcomans to the west, Inalcik concludes that the fundamental causes of them were, 1) the pressure of the Mongols, 2) the search for good pasture lands, and 3) the opportunity for booty raids into the neighbouring Christian lands. On this wise, the Turkoman tribes came to the mountain ranges in the frontier (*udj*) zones. New immigrations of the Turcomans were caused by the civil war in the Ilkhanid Empire and by the rebellions of several military governors in Anatolia. For the Turkish expansion into the Aegean world the crucial period was the one between 1291–1330. Thus a new Turkish state with great demographic potential and a heightened Holy War ideology was emerging in the old Seljukid frontier zone.

During the abovementioned movements of the Turkoman tribes the ghazi bands were formed. This phenomenon is of the greatest importance since, in this way, were formed cohesive social groups centred around a capable leader. The leader welcomed the *gharibs*, those becoming »his people« called by his name. This process entailed a dissolution of tribal kinship ties, with the exception of those of the leader's family of the agnate kinship. The most important ghazi leader was Osman Ghazi. The ghazi bands were later employed as mercenaries. They campaigned in the eastern Mediterranean, while in the Balkans the governments even competed among themselves trying to attract them. The formation of more and more mercenary *bölüks* led to the emergence of *begs* who became very important, for even the Byzantine state employed mercenaries through them. The first penetration of the ghazi *bölüks* into Europe took place in 1352 when Süleyman Paşa took Tzyppe, which event was to open the door to the Turkish expansion in Europe.